

April
2022

De codering van zwakke signalen van
radicalisering door de politie: een moeilijke
oefening

Onderzoeksnota

*Isabelle Detry
Benjamin Mine
Patrick Jeuniaux*

Folks, Authorities and Radicalism : between polarization and social construction (FAR).

Project gefinancierd door het Federaal Wetenschapsbeleid (BELSPO) – Contract #BR/175/A4/FAR

Nationaal Instituut voor Criminalistiek en Criminologie
Institut National de Criminalistique et de Criminologie

Samenvatting

Na de aanslagen in Parijs en Brussel en het vertrek van vele landgenoten naar oorlogsgebieden in Irak en Syrië heeft België zijn beleid en wetgeving aangescherpt om radicalisering en terrorisme tegen te gaan en te voorkomen. De inspanningen van de overheid om alle vormen van extremisme in een zo vroeg mogelijk stadium op te sporen, leidden er onder andere toe dat in 2015 een nieuwe code ingevoerd werd voor de registratie van feiten in de databank van de politiediensten (de Algemene Nationale Gegevensbank of kortweg ANG). Deze code kreeg de naam 'Gedragingen in relatie met gewelddadige radicalisering'. Maar wat dekt deze kwalificatie precies? Om hoeveel registraties gaat het? Kan men spreken van een evolutie doorheen de tijd? In die onderzoeksnota trachten we een antwoord te geven op deze vragen en een denkproces op gang te brengen over de registratiepraktijken bij de politie. We baseren ons daarvoor op de analyse van een honderdtal processen-verbaal die tussen 2015 en 2018 opgemaakt en onder die code geregistreerd werden.

Inleiding

Toen in 2011 oorlog uitbrak in Syrië, heeft dat heel wat emoties losgeweekt en een mobilisatie teweeggebracht bij een deel van de Belgische bevolking. Enkele honderden landgenoten zijn toen naar de oorlogsgebieden getrokken. Anderen hebben steun- en propagandanetwerken opgezet of geld opgestuurd naar familieleden die naar Syrië of Irak vertrokken waren. Aangezien deze situatie gepaard ging met onzekerheid en risico's, heeft de Belgische overheid aangemoedigd om dergelijke feiten te signaleren en in de databanken van politie en justitie te registreren¹.

Binnen de politie worden deze feiten geregistreerd in de Algemene Nationale Gegevensbank (ANG), de belangrijkste politiedatabank². Deze registratie gebeurt volgens een vooraf vastgelegde nomenclatuur, namelijk 'het PV-register'. Het omvat niet alleen misdrijven maar ook gedragingen en situaties die geen misdrijven zijn maar die wel als verdacht worden beschouwd (bv. deelname aan of organisatie van demonstraties, zelfmoord ...). In 2015 werd aan deze nomenclatuur een nieuwe subcategorie voor registratie (hierna 'code' genoemd) toegevoegd, meer bepaald in de rubriek van de niet-misdrijven, met als naam 'Gedragingen in relatie met gewelddadige radicalisering'³. Deze code lijkt op het eerste gezicht bedoeld voor de registratie van *zwakke signalen* van radicalisering⁴.

De kwestie van de gegevensopslag door de overheid staat tegenwoordig centraal in heel wat bekommernissen. In een democratische staat hebben de burgers namelijk het recht om te weten welke gegevens de overheid over hen verzamelt en bewaart en hoe die gegevens gebruikt worden. De afgelopen jaren focusten de veiligheidsdiensten echter op terrorisme en radicalisering en dat

¹ Plan R, dat in 2021 omgedoopt werd tot de Strategie TER, <https://ocad.belgium.be/wat-doen-we/>.

² Het PV-register is een soort gedetailleerde en overzichtelijke catalogus van symbolen en combinatorische regels voor het klasseren van misdrijven, zie Detry et al. (2021), *Radicalisering vanuit de invalshoek van databanken*, Onderzoeksrapport nr. 47; Collectie van onderzoeksrapporten en onderzoeksnota's, Nationaal Instituut voor Criminalistiek en Criminologie, Operationele Directie Criminologie.

³ De categorie 'Gedragingen in relatie met gewelddadige radicalisering' is in de politienomenclatuur van de feiten (namelijk het PV-register) opgenomen als 'gebeurtenis – geen misdrijf'.

⁴ Radicalisering kan beschouwd worden als een complex proces waarbij iemand een onbuigzamer, harder of extremer politiek standpunt gaat innemen. Voor meer informatie over dit concept en het bijbehorende lexicaal veld verwijzen we naar Detry et al. (2021) en Mine et al. (2022).

leidde tot de ontwikkeling van verscheidene coderingspraktijken, die soms niet erg duidelijk omschreven en slecht omkaderd zijn. In die context werd het FAR-project specifiek opgezet om de registratiesystemen van politie en justitie en de methoden voor het aanvullen van deze systemen te documenteren. Dat is vooral belangrijk omdat deze registraties door de federale politie gebruikt kunnen worden om ‘criminaliteitsstatistieken’ en in dit geval statistieken in verband met feiten van ‘Terrorisme, extremisme en radicalisme’ te produceren, maar ook om het beleid en de prioriteiten van de overheid te sturen. Het documenteren van de toepassing van deze codes is noodzakelijk om meer inzicht te krijgen in de cijfers die de politie produceert. En dus nemen we in dit artikel de ontwikkeling en toepassing van de code ‘Gedragingen in relatie met gewelddadige radicalisering’ onder de loep.

Aangezien er hierover maar weinig openbare informatie beschikbaar is, hebben we ervoor gekozen om na te gaan waarop de processen-verbaal die in deze subcategorie geregistreerd worden concreet betrekking hebben. Met welk type fenomenen worden ze in verband gebracht? Hoe komt de informatie bij de politie terecht? Welke acties onderneemt de politie? Het zijn enkele van de vragen waardoor we ons hebben laten leiden.

Zwakke signalen van radicalisering registreren

De statistische categorie voor ‘Terrorisme, extremisme en radicalisme’ omvat een heterogeen geheel van gedragingen gaande van terroristische misdrijven die worden bestraft door artikelen 137 tot 141ter van het Strafwetboek (bv. deelname aan de activiteiten van een terroristische groepering en financiering van terrorisme), tot gedragingen die geen misdrijven zijn en die opgenomen worden onder de registratiecode ‘Gedragingen in relatie met gewelddadige radicalisering’, maar ook bommeldingen, het vertonen van nazisymbolen tijdens een vechtpartij in de openbare ruimte en sabotage in naam van milieubescherming.

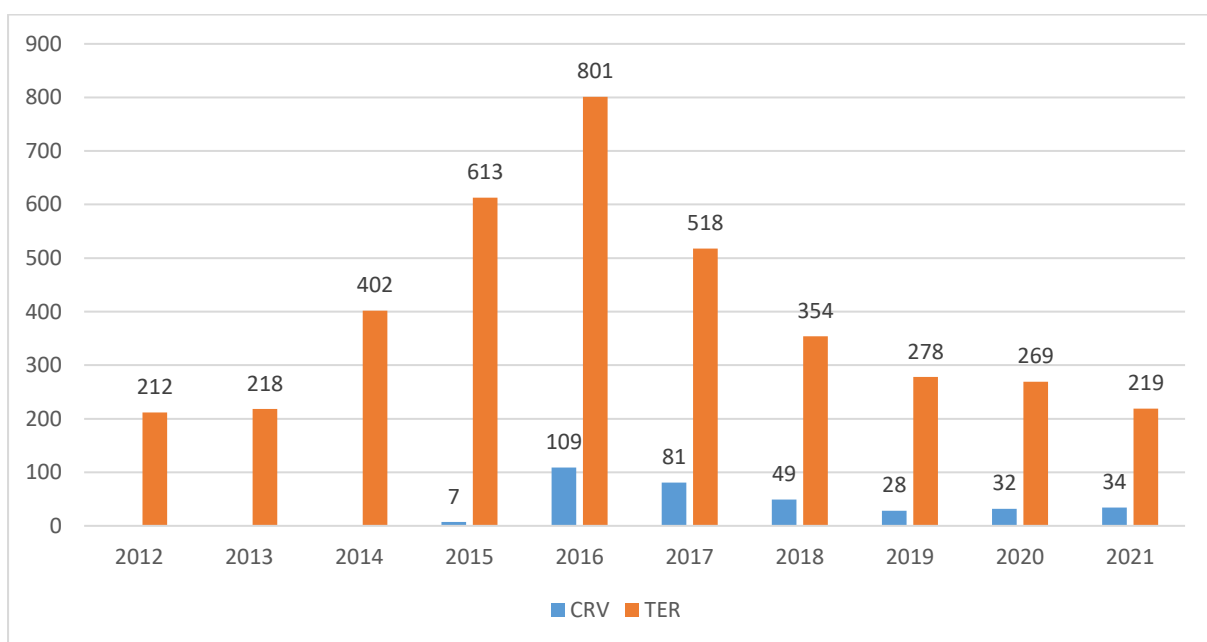
In politiejargon komt deze categorie overeen met een *criminele figuur*, namelijk “feiten die niet als dusdanig in het Strafwetboek zijn opgenomen, maar waarmee men in de dagelijkse politiepraktijk regelmatig wordt geconfronteerd”, rekening houdend met verschillende aspecten die de materialiteit van de feiten op het terrein vaak beter weergeven⁵. Een criminele figuur is dus het resultaat van een combinatie van een misdrijf (bv. deelname aan de activiteiten van een terroristische groepering) en verschillende daarmee samenhangende aspecten, zoals de *manier* waarop het misdrijf gepleegd werd (bv. verspreiding of verkoop van propagandamateriaal), het *voorwerp* dat gebruikt werd om het misdrijf te plegen (bv. handleiding voor het maken van explosieven), het *activiteitsgebied* (bv. binnenlands terrorisme) en de betrokken *organisatievorm* (bv. separatistische/nationalistische terroristische groepering).

In dit geval verwijst de criminele figuur ‘Terrorisme, extremisme en radicalisme’ naar alle processen-verbaal waarbij de *aard* van de feiten (namelijk de algemene naam van het misdrijf) of de strafrechtelijke *kwalificatie* van de feiten (zoals concreter uiteengezet in het Strafwetboek en de

⁵ Zie Beuken et al. (1991) en de algemene methodologische nota in verband met verslagen over politieke criminaliteitsstatistieken (<https://www.politie.be/statistieken/nl/criminaliteit/criminaliteit-methodologie>).

bijzondere wetten) verband houdt met terrorisme (bv. ‘Misdrijven in verband met een terroristische groepering’), huursoldaten (bv. ‘Aanwerving ten behoeve van vreemde legers/troepen’) of radicalisering (bv. ‘Gedragingen in relatie met gewelddadige radicalisering’). Ze omvat ook alle processen-verbaal waarvoor een verwijzing naar terrorisme kan worden gevonden in de *context* van de feiten (bv. ‘Nationalistisch/separatistisch terrorisme’), de *manier* waarop de feiten gepleegd zijn (bv. ‘Terrorisme, extremisme en staatsveiligheid’), het *activiteitengebied* (bv. ‘Financiering van terrorisme’) of de *vorm* (bv. ‘Religieuze terroristische groepering’) van de organisatie die betrokken is bij het feit, of een voorwerp dat verband houdt met het feit (bv. ‘Nucleair, radiologisch, bacteriologisch en chemisch massavernietigingswapen’).

Figuur 1 – Aantal processen-verbaal die tussen 2012 en 2021 opgemaakt werden en die in de categorie ‘Terrorisme, extremisme en radicalisme’ (TER) en de subcategorie ‘Gedragingen in relatie met gewelddadige radicalisering’ (GGR) opgenomen zijn⁶

Bron van de gebruikte cijfers: politieke criminaliteitsstatistieken (2000 – eerste helft 2022)

Uit Figuur 1 hierboven blijkt dat het aantal processen-verbaal met betrekking tot de categorie ‘Terrorisme, extremisme en radicalisme’ constant gestegen is van 2014 tot 2016. Na het piekjaar 2016 daalde het aantal elk jaar weer en in 2021 stond het opnieuw op hetzelfde niveau als in 2012. De periode van stijging komt min of meer overeen met de periode waarin Belgen naar oorlogsgebieden in Irak en Syrië vertrokken of probeerden te vertrekken. In diezelfde periode deden zich in Europa een reeks dodelijke gebeurtenissen voor, waarvan de belangrijkste voor België de aanslagen van 2016 in Brussel en Zaventem waren. Deze stijging kan ook in verband gebracht worden met andere gebeurtenissen, zoals de wetswijzigingen die het spectrum aan gedragingen die onder terroristische misdrijven vallen flink hebben uitgebreid (Moreau, 2018), maar ook de verhoogde waakzaamheid van de politiediensten en de burgers ten aanzien van mogelijke terroristische misdrijven.

⁶ Een recentere telling van deze notulen is te vinden in een antwoord op een parlementaire vraag, zie Senaat, Sessie_2020-2021, 3 juni 2021, schriftelijke vraag nr. 7-1259, <https://www.senate.be/www/?Mival=Vragen/SVPrintNLFR&LEG=7&NR=1259&LANG=nl>

In februari 2015 werd de subcategorie ‘Gedragingen in relatie met gewelddadige radicalisering’ ingevoerd in het registratiesysteem waarover politieagenten op het terrein beschikken. De registraties onder deze nieuwe code vertegenwoordigen 14% van de categorie ‘Terrorisme, extremisme en radicalisme’ tussen 2016 en 2021. Ze zijn sterk gestegen in 2016, namen daarna geleidelijk af en stabiliseerden zich vanaf 2019 op een dertigtal pv’s per jaar.

Voordat deze code bestond, konden verdachten van radicalisering alleen door de politie geregistreerd worden op basis van een Informatierapport (RIR), en niet op basis van een proces-verbaal, omdat radicalisering op zichzelf geen misdrijf is (Mine e.a., 2022, p. 612). In een RIR kan ‘zachte’ (d.w.z. niet-precieze, hypothetische) informatie worden geregistreerd, wat in een proces-verbaal niet mogelijk is. Maar doordat het aantal registraties in de vorm van RIR’s toenam wegens de heersende context, werd de enorme hoeveelheid informatie en verbanden tussen individuen⁷ geleidelijk aan niet meer beheersbaar voor de politiediensten. Dit maakte het moeilijk om situaties van radicalisering nog nauwkeurig op te sporen. Volgens een van de personen die we hebben geïnterviewd⁸, werd daarom de nieuwe code ‘Gedragingen in relatie met gewelddadige radicalisering’ ingevoerd, zodat de politiediensten deze informatie ook in een proces-verbaal konden registreren. Het voordeel daarvan is dat de informatie zichtbaarder wordt en gemakkelijker gedeeld kan worden met andere actoren van justitie.

We kunnen er dus van uitgaan dat de invoering van deze nieuwe code binnen de politie ook bedoeld is om de registraties te verfijnen door de zwakke signalen van radicalisering (bv. plotse interesse voor religiositeit, verandering van gedrag en omgang met mensen, afwijzing van westerse waarden of wantrouwen in de vertegenwoordigers van instellingen) op te pikken en afzonderlijk zichtbaar te maken. Wanneer een proces-verbaal onder die code geregistreerd wordt, zal dat de aandacht trekken van de verschillende diensten belast met de preventie van radicalisering en de strijd tegen terrorisme. Bovendien zal er meer op dergelijke gedragingen gecontroleerd worden, omdat dit de ‘multi-agency approach’⁹ versterkt die in België aangemoedigd wordt (Hardyns et al., 2021).

Analyse van de processen-verbaal

Ten tijde van de invoering in 2015 ging er geen definitie gepaard met de subcategorie ‘Gedragingen in relatie met gewelddadige radicalisering’. Om meer inzicht te krijgen in de situaties die achter deze code schuilgaan, vroegen we de Federale Gerechtelijke Politie van Brussel om ons een papieren versie te bezorgen van de processen-verbaal die onder deze code geregistreerd werden, en dit voor heel België. Een proces-verbaal (pv) staat hier gelijk aan een zaak, die betrekking kan hebben op zowel een of meerdere feiten als een of meerdere verdachten.

⁷ De Algemene Nationale Gegevensbank waarin de RIR’s worden opgenomen, is een relationele databank, zodat de registratie van een RIR met betrekking tot één persoon kan leiden tot de stigmatisering van een andere persoon met wie de betrokkene in contact gekomen is.

⁸ Interview van 27 september 2016 met een ambtenaar van de Informatie- en Communicatiedienst van het arrondissement (SICAD) in Brussel.

⁹ Bij de preventie van extremisme beschouwen vele actoren (vooral op Europees niveau, zie https://home-affairs.ec.europa.eu/pages/page/multi-agency-working-and-preventing-violent-extremism-paper-ii-april-2019_en) de ‘multi-agency approach’ als cruciaal om risicopersonen in een vroegtijdig stadium te identificeren. Door informatie te delen, kan met deze aanpak ook gecoördineerde actie ondernomen worden tussen verschillende actoren, bijvoorbeeld tussen veiligheidsdiensten, de politie en het parket.

We ontvingen 153 geanonimiseerde processen-verbaal (zie Tabel 1)¹⁰, goed voor iets meer dan 60% van alle processen-verbaal die tussen 2015 en 2018 geregistreerd werden onder de code ‘Gedragingen in relatie met gewelddadige radicalisering’ (N = 246).

Tabel 1 – Aantal processen-verbaal die tussen 2015 en 2018 geregistreerd werden onder de politiecode ‘Gedragingen in relatie met gewelddadige radicalisering’ en aantal geanalyseerde processen-verbaal

Jaar	Geregistreerde pv's (frequentie)	Geanalyseerde pv's (frequentie)	Ratio geanalyseerde pv's/geregistreerde pv's (%)
2015	7	5	71,4
2016	109	82	75,2
2017	81	54	66,7
2018	49	9	18,4
TOTAAL	246	153	62,2

De beschreven gedragingen in de geanalyseerde processen-verbaal zijn onder te verdelen in drie belangrijke soorten: extremistische, haatdragende of racistische uitlatingen (zie Tabel 2), gedragingen of gedragsveranderingen waaruit een extreem, orthodox of proselitistisch standpunt blijkt, en ‘overige verdachte handelingen’, zoals rondhangen bij een politiebureau.

Ongeveer 90% van de ontvangen processen-verbaal heeft betrekking op gedragingen die verwijzen naar de islam of naar het conflict tussen Irak en Syrië (zie Tabel 2). Dit kan vooral worden verklaard doordat het begrip ‘radicalisering’ – dat in een zeer specifieke context opdook – voortdurend over dezelfde kam geschoren werd als de islam¹¹.

Tabel 2 – Aantal processen-verbaal die geregistreerd werden onder de politiecode ‘Gedragingen in relatie met gewelddadige radicalisering’ per type van radicalisering

Type van radicalisering	Frequentie	%
Islamitisch geïnspireerd extremisme	137	89,5
Terrorisme (niet gespecificeerd)	5	3,3
Rechts-extremisme	2	1,3
Onbepaald	9	5,9
TOTAAL	153	100,0

¹⁰ We weten niet waarom we bepaalde processen-verbaal niet hebben ontvangen en weten dus niet welke impact de aard van de steekproef mogelijk heeft op de resultaten.

¹¹ Sinds de aanslagen van 2004 in Madrid hebben Guibet Lafaye en Rapin (2017) geconstateerd dat het begrip ‘radicalisering’ alsmar restrictiever wordt gebruikt, in die zin dat het voornamelijk van toepassing is op “gestigmatiseerde fenomenen van geweld en toetreding van de islam” om vervolgens “vrijwel synoniem met islamitisch terrorisme” te worden na de aanslagen van Islamitische Staat over de hele wereld (Guibet Lafaye en Brochard, 2016). Deze bevinding wordt bevestigd door het werk van Beunas, die opmerkt dat het gebruik van de term ‘geradicaliseerd’ in de politiek en de media “exclusief is voor moslimjongeren die ervan worden verdacht betrokken te zijn bij jihadisme” (2019: 32).

Deze uitlatingen kunnen mondeling of schriftelijk zijn, zoals berichten op sociale media of via sms. Soms weerspiegelen ze proselitisme of bekeringsdrang (bv. *“Tout va changer sous le califat, c’est une question de temps, qu’un seul Dieu va régner et nous lui serons tous soumis”*), een verheerlijking van terrorisme (bv. *“Les terroristes sont les vrais musulmans ; les frères armés sont prêts à venir tuer et tout mettre en feu”*), een vertrek naar Syrië of Turkije, of meer gerichte haat zoals vrouwenhaat, vreemdelingenhaat of haat ten aanzien van bepaalde genderidentiteiten (bv. *“Je ne vais pas seulement te tuer mais tous les chiites doivent mourir”*). Andere berichten lijken geselecteerd te zijn omdat ze choquerend waren (bv. *“Ils auraient dû être tous morts; tous les Belges doivent mourir. Vous l’avez bien cherché”*), omdat ze dreigelementen formuleerden (bv. *“If you take non-believers in your car, you will go to hell”*, *“Un commando de 70 HTF est prêt à frapper la Belgique et le frère d’Abaoud est en Belgique pour le venger”*, *“Zalig, hé, in Zaventem. We are going to terrorise you all”*, *“Je pense à faire les mêmes choses que celles récemment à Berlin et à cette occasion d’impliquer des innocents”*) of omdat ze bepaalde groepen vernederen (bv. *“Tous les Belges sont stupides et les musulmans vont les rattraper”*).

De geregistreerde feiten omvatten ook gedragsveranderingen die verband houden met een striktere naleving van de islamitische religieuze geboden (zoals een baard dragen, bedekkende kleding dragen en halal eten) of met het bezit van foto’s, video’s of boeken die propaganda maken voor Islamitische Staat. Een aantal feiten zijn misschien zorgwekkender en staan los van een specifieke ideologie. Het gaat dan om wapenbezit, kogelvrije vesten, beroepsuniformen (van de politie of de MIVB¹²) en valse paspoorten.

Andere signaleringen, die het vaakst voorkomen, zijn tot slot het gevolg van het algemene klimaat van wantrouwen na de aanslagen. Zo stellen we niet alleen een verhoogde waakzaamheid door de politiediensten vast, die erop toezien dat ze niets over het hoofd zien dat zou kunnen wijzen op islamitische radicalisering, maar is ook de informele sociale controle door de burgers aanzienlijk toegenomen. Er werd bijvoorbeeld melding gemaakt van huurders van een Airbnb-woning die djellaba’s droegen, van een persoon die foto’s van een politiebureau nam, en van mensen die bloemdecoraties maakten in een tuin.

In het algemeen worden amper feiten van fysiek geweld gemeld. In geval van geweld uit zich dat meer in woorden en op moreel vlak. De gerapporteerde feiten roepen vaak vragen en soms bezorgdheid op, omdat ze wijzen op een gebrekkige kennis van de islam of een voorstelling die mensen van de islam hebben in de specifieke context van die tijd (bv. de signalering van een jongvolwassene wiens gedrag veranderd is na zijn recente bekering tot de islam, omdat hij halal eet, zich vijf keer per dag ritueel was en om drie uur 's nachts opstaat om te bidden; de signalering van een persoon die agressief deed tegen zijn moeder en die zou hebben gezegd *“er staan vreselijke dingen te gebeuren en ik zou er graag bij zijn”*, en de signalering van iemand die zich haatdragend uitliet over Europeanen en naar de moskee vlak bij zijn woning ging). Deze connotatie bepaalt of dergelijke gedragingen geregistreerd worden in verband met gewelddadige radicalisering, ook al komt er geen geweld of zelfs geen bewezen radicalisering bij te pas (bv. iemand wordt gesignaleerd omdat deze persoon een religieuze opleiding volgt in Iran).

¹² Maatschappij voor het Intercommunaal Vervoer te Brussel.

Door de vertekening in onze steekproef, omdat we geen zeggenschap hadden over het selectieproces voor de processen-verbaalen die ons werden bezorgd, is het echter mogelijk dat de gedragingen die de beste voorbeelden van deze subcategorie vormen, geregistreerd zijn in de processen-verbaal die ons niet werden bezorgd.

1.1. Hoe wordt de politie op de hoogte gebracht van deze signalen?

In de overgrote meerderheid van de gevallen (86,9%) zijn de processen-verbaal opgemaakt door de lokale politie. Dat wil echter niet zeggen dat de lokale politie de geregistreeerde gedragingen ook zelf vastgesteld heeft. De gedragingen worden vaak gesignaleerd door derden (in 57,5% van de gevallen), terwijl slechts 30,1% van de vaststellingen het directe gevolg is van politiewerk.

In sommige gevallen (12,4%) volgt het proces-verbaal op een vraag van de procureur des Konings of de onderzoeksrechter. Dat kan bijvoorbeeld het geval zijn bij een huiszoekingsbevel, dat uitdrukkelijk gericht is op al dan niet verdachte handelingen.

Tabel 3 – Aantal processen-verbaal die geregistreerd werden onder de politiecode 'Gedragingen in relatie met gewelddadige radicalisering' gesignaleerd door een derde – contextuele factoren

	Frequentie	%
Vooraf bestaande relatie	46	52,3
Familiale context	27	30,7
Schoolverband	9	10,2
Buren, vrienden en internet	7	8,0
Professionele context	3	3,4
Controlerelatie	23	26,1
Sociale context (administratie, maatschappelijk assistent, indicator, enz.)	14	17,0
Controlerende instelling (gevangenis, overheidsinstelling voor jeugdbescherming (IPPJ), vluchtelingencentrum of psychiatrisch ziekenhuis)	9	9,1
Geen vooraf bestaande relatie	15	17,0
Algemene sociale controle (openbare weg, openbaar vervoer, veiligheidsagent, enz.)	15	17,0
Geen vermelding	4	4,5
Totaal	88	100,0

Wat de signaleringen door burgers betreft, kan er een onderscheid gemaakt worden tussen situaties waarbij er een familie-, school-, vriendschaps- of professionele relatie bestaat tussen de signaleerder en de verdachte (52,3%), situaties waarbij de signaleerder controle heeft over de verdachte (26,1%), en situaties waarbij er geen vooraf bestaande relatie is tussen de signaleerder en de verdachte (17 %).

In geval van een vooraf bestaande relatie komen de getuigenissen vaak uit de familiesfeer, ofwel om de zorgwekkende ontwikkeling van een kind te melden, ofwel in het kader van geschillen tussen ex-partners. Daarbij wordt het argument van radicalisering tegen de andere partij gebruikt om bepaalde

rechten op te eisen (bv. herziening van het voogdij- of bezoekrecht voor een gemeenschappelijk kind). Op basis van het materiaal waarover we beschikken, kunnen we de precieze aard van de gesignaleerde feiten niet nagaan, maar het zou kunnen dat de kaart van radicalisering getrokken wordt om bepaalde rechten te verkrijgen.

Het uitermate relationele karakter van het begrip ‘radicalisering’ komt overigens ook hier naar voren. Mensen zijn enkel radicaal in relatie tot iemand anders. Op dat vlak zijn we het eens met Bertrand (2020, p. 6). Volgens hem is het begrip ‘radicalisering’ gekoppeld aan een omschrijvingslogica: “door bepaalde woorden te gebruiken en naar bepaalde concepten te verwijzen, slaagt men erin de ander te isoleren en als ‘geradicaliseerd’ te categoriseren”.

1.2. Kenmerken van de verdachten

De 153 processen-verbaal die we ontvingen, hadden betrekking op 185 mensen die als verdachten geregistreerd stonden¹³.

Voor zover deze informatie voorhanden was, stellen we vast dat de meeste verdachten van mannelijke jongvolwassenen zijn met een mediane leeftijd¹⁴ van 28 jaar (min. 13 jaar – max. 65 jaar). Zeventien verdachten waren op het moment van de feiten minderjarig. De meeste verdachten hadden de Belgische nationaliteit (62%), 12% kwam uit Noord-Afrika, 12% uit het Midden-Oosten en 5% uit Oost-Europa. De meeste van hen staan geregistreerd als alleenstaand (N=72). Veertien verdachten staan geregistreerd als bekeerd tot de islam. Deze beschrijvende details worden louter ter informatie gegeven. Er kunnen geen specifieke conclusies uit getrokken worden. Ze geven het type bezorgdheid aan van de dienst die deze gegevens codeert, maar ze zijn niet voldoende om eruit te concluderen dat de betrokken populatie op een bepaalde manier gestructureerd is.

Bovendien werd voor 36 verdachten (goed voor ongeveer een kwart van de steekproef) geregistreerd dat ze drugsproblemen (N=15), psychologische problemen (N=13) of familiale problemen (N=12) (bv. signalering in het kader van een echtelijke ruzie) hadden, en bij sommige van hen ging het om een combinatie van meerdere van deze problemen.

Tabel 4 – Aantal processen-verbaal die geregistreerd werden onder de politiecode ‘Gedragingen in relatie met gewelddadige radicalisering’ – naargelang de verdachte al dan niet bekend is in de ANG

	Frequentie	%
Bekend in de ANG	61	41,0
Niet bekend in de ANG	39	26,2
Geen vermelding	49	32,9
TOTAAL	149	100,0

¹³ In 133 zaken was er maar één verdachte, terwijl er in de overige 20 twee of meer verdachten waren.

¹⁴ De mediane leeftijd is de leeftijd die de populatie in twee in aantal gelijke groepen verdeelt: de helft is jonger en de andere helft is ouder dan die leeftijd.

Bij de opmaak van een proces-verbaal wordt eerst nagegaan of er al informatie over de verdachte geregistreerd werd in de Algemene Nationale Gegevensbank (ANG) van de federale politie. In onze steekproef wordt het resultaat van dat onderzoek in 49 gevallen niet vermeld (zie tabel 4). Van de overige 100 gevallen waren 61 verdachten al gekend in de ANG en 39 niet.

Voor een derde van de 61 personen die bekend zijn in de ANG (N=20) hebben we geen informatie over de reden van hun eerdere registratie. Anderzijds zijn 27 van de personen over wie we wel informatie hebben het voorwerp van minstens vijf eerdere registraties voor vrij zware feiten met betrekking tot drugs, wapens, opzettelijke slagen en verwondingen, gewone of verzwaarde diefstal, deelname aan een terroristische organisatie, prostitutie of valse documenten. Uit die resultaten blijkt dat minstens een deel van de steekproef (27/149 = 18%) bestaat uit verdachten die al goed gekend zijn bij de politie.

1.3. Associatie met andere codes van de politieke nomenclatuur

Bij het opmaken van een proces-verbaal moet de politieagent preciseren op welke feitelijke categorie de gesignaleerde of waargenomen gedraging betrekking heeft, zowel binnen de politieke nomenclatuur als binnen de nomenclatuur van tenlasteleggingen van de parketten¹⁵.

In het PV-register kiest de politie een hoofdcode, die opgenomen wordt in de politieke statistieken, maar ze kan ook nog andere codes toevoegen.

Tabel 5 – Aantal processen-verbaal die geregistreerd werden onder de politiecode 'Gedragingen in relatie met gewelddadige radicalisering' per kwalificatiecode binnen de politie

Kwalificatiecode	Frequentie
Gedragingen in relatie met gewelddadige radicalisering	153
Verdachte handelingen	53
Aanzetten tot discriminatie, haat of geweld	12
Waaronder Aanzetten tot discriminatie, haat of geweld	3
Racisme en xenofobie	3
Beledigingen	1
Mondelinge bedreiging	3
Weerspannigheid	2
Terrorisme	5
Wapens	3
Anderen	13

Gezien onze selectiecriteria verwijzen alle processen-verbaal in onze steekproef naar de politiecode 'Gedragingen in relatie met gewelddadige radicalisering' (zie Tabel 5), maar een aantal van die processen-verbaal vermelden ook de codes 'Verdachte handelingen' (N=53), 'Aanzetten tot

¹⁵ Voor meer informatie over deze nomenclaturen, zie: <https://stat.ommp.be/corr/start/n/nomenclatuur.html>.

discriminatie, haat of geweld' (N=12), 'Terrorisme' (N=5) en 'Wapens' (N=3). Doordat een extra code wordt vermeld, kan de politie de context van de betrokken gedraging preciseren. Wanneer we de combinatie 'Verdachte handelingen' en 'Gedragingen in relatie met gewelddadige radicalisering' terugvinden, gaat het dus meestal om een situatie waarbij de politie een verdachte gedraging vaststelt (of daarover een melding krijgt), die zij interpreteert als een signaal voor een vorm van radicalisering¹⁶.

1.4. Verband met de nomenclatuur van tenlasteleggingen van het Openbaar Ministerie

In hun processen-verbaal moeten politieagenten niet alleen een of meerdere codes uit de politieke nomenclatuur registreren, maar ook de betrokken tenlasteleggingscode(s) uit de nomenclatuur van het Openbaar Ministerie waaronder het 'feit' valt volgens hun beoordeling. De voornaamste tenlasteleggingscode maakt deel uit van het nummer van het proces-verbaal, dat na het oordeel van de magistraat (doorgaans) opgenomen wordt in de samenstelling van het notitienummer binnen het parket (bv. het notitienummer BG.45.000419/2018 verwijst naar een proces-verbaal dat in 2018 opgemaakt werd door de lokale politie van Brugge en dat in de ANG geregistreerd werd onder de tenlasteleggingscode 45, namelijk 'Verdachte handelingen').

Binnen de parketten is er geen specifieke tenlasteleggingscode voorzien voor de registratie van processen-verbaal met betrekking tot gedragingen in relatie met gewelddadige radicalisering. Volgens de richtlijnen van het Openbaar Ministerie¹⁷ moeten dergelijke processen-verbaal geregistreerd worden onder de generieke tenlasteleggingscode 45 'Verdachte handelingen'. Als het onderzoek echter doet vermoeden dat het om een terroristisch misdrijf gaat, moeten ze onder code 35 geregistreerd worden. Dit verschil op het vlak van registratie houdt verband met de verschillende taken van de politiediensten en parketten. Politieagenten moeten elke verdachte situatie die ze tegenkomen, onderzoeken. In dat kader kan een nauwkeurige definitie van een gedraging, zelfs als het niet om een misdrijf gaat, hun het werk gemakkelijker maken. Het Openbaar Ministerie behandelt alleen feiten die strafrechtelijke misdrijven vormen. De codering bij het Openbaar Ministerie volgt dus zo goed mogelijk de juridische normen. Toch hebben de parketten bijzondere aandacht voor radicalisering. De processen-verbaal voor 'Gedragingen in relatie met gewelddadige radicalisering' die in de gegevensbank van het parket geregistreerd worden onder 'Verdachte handelingen' kunnen leiden tot een verzoek om de feiten grondiger te onderzoeken, en dat onderzoek kan als gevolg hebben dat de feiten opnieuw gekwalificeerd worden als een strafrechtelijk misdrijf (bv. aanzetten tot haat, racisme of terrorisme).

Zoals blijkt uit Tabel 6, komt tenlasteleggingscode 45 'Verdachte handelingen' voor in de meeste geanalyseerde processen-verbaal (N=75), maar we stellen ook vast dat de politie in een aantal gevallen (N=41) geen tenlasteleggingscode heeft vermeld. We vinden geen specifieke regelmaat terug

¹⁶ Ter informatie, wanneer er twee verschillende codes in het proces-verbaal vermeld staan, leidt dat niet tot een dubbele registratie in de ANG. Dan wordt alleen de eerst gebruikte code (de hoofdcode) opgenomen.

¹⁷ COL 18/2020 – Vertrouwelijke omzendbrief van het College van procureurs-generaal betreffende de gerechtelijke aanpak inzake de foreign terrorist fighters, de Homegrown Terrorist Fighters, de Haatpropagandisten, de potentieel gewelddadige extremisten en de terrorismeveroordeelden.

die deze praktijk kan verklaren¹⁸. In sommige gevallen (N=20) wordt de tenlasteleggingscode voor terrorisme vermeld of, maar dan in mindere mate, de code voor het aanzetten tot discriminatie, haat of geweld (N= 5).

Tabel 6 – Aantal processen-verbaal die geregistreerd werden onder de politiecode ‘Gedragingen in relatie met gewelddadige radicalisering’ per tenlasteleggingscode binnen de parketten

Tenlasteleggingscode	Frequentie	%
Verdachte handelingen (code 45)	76	49,6
Geen tenlasteleggingscode vermeld	41	26,8
Terrorisme (code 35)	20	13,1
Aanzetten tot discriminatie, haat of geweld (code 56)	5	3,3
Andere code	11	7,2
TOTAAL	153	100,0

1.5. Hoe gebeurt de verwerking bij de politie?

Ongeacht of de gedraging gesignaleerd werd door een derde of door een politieagent zelf, de politie zal gewoonlijk een controle uitvoeren op de verdachte, vooral door in de ANG na te gaan of de verdachte al een strafblad heeft maar ook door een kijkje te nemen op de sociale media van de verdachte. Voor zover dat mogelijk is, zal de politie ook nagaan wat er op de mobiele telefoon van de verdachte te vinden is.

Als er na deze controles nog onduidelijkheden zijn, kan de politie een grondiger onderzoek uitvoeren (bv. buurtonderzoek door een wijkagent, opvraging van camerabeelden of toestemming vragen voor een huiszoeking). Ze kan ook gespecialiseerde diensten op de hoogte brengen. Dat kunnen interne diensten bij de politie (bv. de gerechtelijke directie ‘Serious Organized Crime’) of externe diensten (bv. Coördinatieorgaan voor de dreigingsanalyse, Staatsveiligheid of referentiemagistraat voor terrorisme) zijn. Afhankelijk van wat deze bijkomende stappen opleveren, kan worden beslist om de betrokkene te onderwerpen aan een grondige controle of een discrete bewaking op nationaal of zelfs internationaal niveau¹⁹.

Deze verwijzingen zijn uiteraard belangrijk, omdat ze bepalend kunnen zijn voor het gevolg dat mogelijk aan de zaak gegeven wordt. Een verwijzing naar de federale procureur kan er bijvoorbeeld toe leiden dat de zaak na onderzoek opnieuw gekwalificeerd wordt als een strafrechtelijk misdrijf voor terrorisme (bv. wanneer een ouder signaleert dat een van zijn of haar kinderen mogelijk naar Syrië wil vertrekken). Door de zaak door te geven aan gespecialiseerde politiediensten (bv. de Computer Crime Unit, de afdeling ‘Georganiseerde misdaad’ of Interpol), kan het onderzoek grondiger uitgevoerd worden en leiden tot nieuwe maatregelen die gevolgen hebben voor het leven van de betrokkene (bv.

¹⁸ Deze praktijk is terug te vinden in zowat alle arrondissementen en voor alle onderzochte jaren. De ‘signaleerder’ is ongeveer gelijk verdeeld tussen de politie (15) en een getuige (18). De verdachte kan bekend (14) of onbekend (8) zijn in de ANG en in 19 gevallen was deze informatie niet beschikbaar. Qua feiten worden voornamelijk (mondelijke of schriftelijke) haatdragende uitlatingen vermeld.

¹⁹ Nota ‘Signaleringen’ van de DJSOC/Terro (referentie DGJ-2020/5154 van 7.08.2020).

wanneer iemand op Schengenniveau gesignaleerd wordt, zal die persoon zich niet meer vrij kunnen verplaatsen in de Europese Unie; een buurtonderzoek door de lokale politie kan een impact hebben op de positie van de betrokkene in zijn of haar gemeenschap).

Tabel 7 – Ontvangers van de politieke processen-verbaal voor ‘Gedragingen in relatie met gewelddadige radicalisering’

Type ontvanger	Frequentie
Ontvanger niet vermeld	17
Onderzoeksrechter	3
Procureur des Konings	
Hoofdafdeling	127
Jeugdafdeling	15
Gespecialiseerde afdeling (georganiseerde misdaad of federale procureur)	7
SUBTOTAAL	149
Politie	
Federale	36
Lokale	19
Gespecialiseerde afdelingen (Computer Crime Unit, Georganiseerde misdaad en Interpol)	23
SUBTOTAAL	78
TOTAAL	247

We hebben geprobeerd om uit de processen-verbaal de bijzondere kenmerken af te leiden van de signaleringen die naar de gespecialiseerde diensten voor terrorisme worden gestuurd. De gemelde situaties zijn vrij heterogeen en we beschikken niet over voldoende materiaal om algemene tendensen te bepalen. Wel stellen we vast dat het vaak gaat om dossiers waarbij de betrokkene eerder al gesignaleerd werd (bv. verdachte die in de ANG bekend is voor terrorisme, persoon die eerder al gesignaleerd werd als mogelijke Syrië-vertrekker, of informatie die verkregen werd via een politiedienst in het buitenland) of die betrekking hebben op instellingen die in het bijzonder moeten worden beschermd (bv. de NAVO).

De zware gevolgen van het bijhouden van zwakke signalen

De registratiecode ‘Gedragingen in relatie met gewelddadige radicalisering’ werd ingevoerd om signalen die meestal onzichtbaar blijven voor de overheid beter en nauwkeuriger te kunnen opsporen. Om die ‘zwakke signalen’ op te pikken, moet de politie een uitgebreide sociale controle uitvoeren, wat ze niet kan doen zonder de hulp van de bevolking. Deze nieuwe codering zou dus deel uitmaken van een systeem om verdachte gedragingen zichtbaar te maken (Kervyn de Meerendré et al., 2022) en van elkaar te onderscheiden, zodat de politie radicalisering beter kan onderzoeken.

Heel wat onderzoekers (Baillergeau, 2021; Bronner, 2019; Codaccioni, 2021; Constantin, 2019; Malochet, 2021; Ragazzi, 2017) en diensten²⁰ vragen zich af wat de mogelijke verwoestende gevolgen zijn van deze verhoogde waakzaamheid. De aandacht wordt gevestigd op vier soorten risico’s: voor de ondersteunende diensten (bv. school, maatschappelijk assistent, begeleider of bemiddelaar) dat

²⁰ Vooral de sociale diensten, waarvan het beroepsgeheim ondermijnd wordt door de invoering van artikel 458ter van het Strafwetboek, dat de opheffing van dit beroepsgeheim toestaat in het kader van casusoverleg, zie hierover *Le silence a du sens* (2020).

zij het vertrouwen van hun gebruikers verliezen als ze eraan meewerken, voor de politiediensten dat zij in diskrediet raken ten aanzien van bepaalde gemeenschappen (Malochet, 2021), voor de maatschappij in het algemeen dat de relaties tussen gemeenschappen meer polariseren, en tot slot voor de betrokken personen van de signaleringen dat hun grondrechten op ongerechtvaardigde en onevenredige wijze geschonden worden.

We willen er ook op wijzen dat de vaststelling van een zwak signaal, zoals een ander uiterlijk of het gebruik van strijdlustige woorden, zeer subjectief van aard is (Bronner, 2019; Ragazzi, 2017). Zo'n waarneming is vooral gebaseerd op woorden en context, bepaalde denkfouten en de vooroordelen en stereotypen die daaruit voortkomen. Sommige auteurs (Bertrand, 2020; della Porta, 2018) deinzen er niet voor terug om radicalisering uitsluitend op basis van het relationele aspect ervan te definiëren. Het risico dat er 'false positives'²¹ gesignaleerd worden, is dan ook zeer groot, en dat is zorgwekkend gezien de mogelijk grote negatieve impact op het leven van de gesignaleerde persoon maar ook op de mensen in de omgeving en zelfs op de hele gemeenschap van de betrokkene (bv. afsluiting van bankrekening, verlies van werk of reisverbod) (Fadil et al., 2022).

Op een ander niveau kan het opnemen van de registraties onder deze code in de criminaliteitsstatistieken gevolgen hebben voor het gevoel van (on)veiligheid in het algemeen. Als openbare bronnen, die regelmatig overgenomen en becommentarieerd worden door de media en politici, zonder specifieke contextualisering of voorzorgsmaatregelen, kunnen deze statistieken immers de voorstelling van de burger beïnvloeden met betrekking tot de omvang van een bedreiging. Deze cijfers blijken echter minder te zeggen over de realiteit die onder de betreffende statistische categorie valt, dan over de activiteit van de politie in de strijd tegen radicalisering of over de neiging van mensen om gedragingen die zij verdacht vinden aan de kaak te stellen.

Moeten we hieruit dan concluderen dat men niet meer hoeft te letten op dergelijke zwakke signalen?

Net als Baillergeau (2021, p. 15) zijn wij van mening dat het nuttig kan zijn dat de sociale actoren er op een inclusieve en niet-stigmatiserende manier aan werken, hoewel bij een 'multi-agency approach', waarbij informatie gedeeld hoort te worden, de positie van deze actoren delicaat blijft, vooral binnen justitie (Jonckheere et al., 2021). De sociale actoren zitten immers tussen twee vuren: enerzijds moeten ze de integratie van de betrokkene in de samenleving ondersteunen, anderzijds moeten ze de overheid informeren over elk verdacht signaal.

Tot slot lijkt het ons belangrijk om te wijzen op het zeer specifieke karakter van deze problematiek. Uit de resultaten van onze analyses blijkt duidelijk dat de politie en de burger focussen op gedragingen die verwijzen naar de islam. De sociale controle en de waakzaamheid bij de politie zijn duidelijk toegenomen in 2016-2017. Toen er geen mensen meer vertrokken naar Syrië en de media minder aandacht kreeg voor de oorlog in Syrië, is het aantal registraties aanzienlijk gedaald. Dat het aantal processen-verbaal gedaald is, komt wellicht ook door de nauwkeurigere toepassing van het opportuniteitsbeginsel, waarbij de politie focust op de meest problematische feiten, vooral omdat ze

²¹ Gevallen die positief worden verklaard terwijl ze in werkelijkheid negatief zijn. Met andere woorden, iemand wordt gesignaleerd als geradicaliseerd terwijl dat eigenlijk niet het geval is.

nu een betere kennis heeft van het betrokken fenomeen maar ook omdat de registratievoorschriften en -praktijken herzien werden.

De politie blijft aandachtig voor elke vorm van extremisme die de openbare en institutionele orde kan schaden (Mine et al., 2021). Toch is het interessant om te zien welke gedragingen sinds 2018 geregistreerd worden onder de code 'Gedragingen in relatie met gewelddadige radicalisering' en meer bepaald of het spectrum van beoogde vormen van extremisme sindsdien uitgebreid werd. Zo kan worden nagegaan of de registraties van gedragingen in relatie met gewelddadige radicalisering op ideologisch vlak een marker kunnen zijn van de bezorgdheden op dat moment. Het zou ook interessant zijn om na te gaan of een nieuwe periode van onrust kan leiden tot een hernieuwde stijging van de coderingen.

Dankwoord

Die onderzoeksnota is tot stand gekomen dankzij de financiering van het Federaal Wetenschapsbeleid (BELSPO) in het kader van het FAR-project ('Folks, Authorities and Radicalism: between polarization and social construction'; <https://nicc.fgov.be/far>) dat liep van 1 april 2017 tot 15 september 2022. We danken BELSPO voor de financiële steun maar ook de diensten van het Arrondissementale Informatiekruispunt van Brussel-Hoofdstad van de Federale Gerechtelijke Politie voor hun hulp met het verzamelen van het materiaal en de statistische analisten van de federale politiediensten voor hun uitleg over de totstandkoming van de criminele figuur 'Terrorisme, extremisme en radicalisme'.

We bedanken ook onze collega's van NICC en de vertaler voor hun nuttige herlezing.

Bibliografie

Baillergeau, É. (2021). "Au-delà de la détection des individus « à risque » : La variété des modes d'appréhension de l'incertitude dans le cadre de la lutte anti-terroriste." *Champ pénal*, 22. doi.org/10.4000/champpenal.12848.

Bertrand, R. (2020). "Pour une définition relationnelle des radicalités" *Pensée plurielle*, n° 51(1), 29-39. doi.org/10.3917/pp.051.0029.

Beuken, M., Biot, F., Houchon, G., & 't Serstevens, M. (1991). *Statistique criminologique intégrée : L'étape policière*, Politeia.

Beunas, C. (2019). "Du « radical » au « radicalisé ». les usages médiatiques et politiques de la notion de « déradicalisation » en France " *Déviance et société*, n°43(1), 3-39. doi.org/10.3917/ds.431.0003.

Bronner, G. (2019). *Déchéance de rationalité. Les tribulations d'un homme de progrès dans un monde devenu fou*. Bernard Grasset.

Codaccioni, V. (2021). *La société de vigilance : Autosurveillance, délation et haines sécuritaires*. Textuel.

Constantin, K. E. (2019). "Terrorisme et radicalisation : Perceptions et pratiques policières en contexte suisse" (Travail dirigé présenté à la Faculté des études supérieures et postdoctorales en vue de

l'obtention du grade de Maître ès sciences (M.Sc.) en Criminologie – option Sécurité intérieure, 102 p.) Université de Montréal. doi.org/1866/23376.

della Porta, D. (2018). "Radicalization : A Relational Perspective." *Annual Review of Political Science*, 21(1), 461-474. doi.org/10.1146/annurev-polisci-042716-102314.

Detry, I., Mine, B., & Jeuniaux, P. (2021). "La radicalisation au prisme des bases de données" (Rapport de recherche n° 47; Collection des rapports et notes de recherche, 76 p.). Institut National de Criminalistique et de Criminologie, Direction Opérationnelle de Criminologie.

Fadil, N., Snijders, A., Boustani, K., & Janssens, L. (2022). "Entre droits fondamentaux et surveillance. Les effets secondaires de la lutte contre la radicalisation sur les musulmans belges" (Rapport de recherche, 111 p.), Faculty of social sciences, KU Leuven.

Guibet Lafaye, C. et Brochard, P. (2016). «La radicalisation vue par la presse : fluctuation d'une représentation », *Bulletin de Méthodologie Sociologique / Bulletin of Sociological Methodology*, SAGE Publications, 130 (1) 1-24 . doi.org/10.1177/0759106316642706.

Guibet Lafaye, C. et Rapin, A.-J. (2017). "La " radicalisation " : individualisation et dépolitisation d'une notion", *Politiques de communication*, Presses universitaires de Grenoble, 8 (2), 127-154. doi.org/10.3917/pdc.008.0127.

Hardyns, W. Thys J., Dorme L., Klima N., & Pauwels L. (2021). "Multiagency working to prevent violent radicalisation". *RADICES*, 1(1), 22-40. doi.org/10.21825/radices.84836.

Jonckheere, A., Mine, B., Detry, I., & Jeuniaux, P. (2021). "Travail social en justice et terrorisme" *Criminologie*, 54(2), 319-343. https://doi.org/10.7202/1084299ar.

Kervyn de Meerendré, L., Varga, R., Brion, F., Remacle, C., Vanneste, C., Verfaillie, K., Hanard, E., Crahay, C., Van Praet, S., & De Kimpe, S. (2022). "Impact Assessment of Belgian De-“Radicalisation” Policies Upon Social Cohesion and Liberties". (Rapport final Belgian Science Policy Office,158 p.). Belspo. dial.uclouvain.be/pr/boreal/object/boreal:267405.

La ligue des droits humains (2020). "Le silence a du sens. Secret professionnel en danger. La concertation de cas en question." Actes de la journée de réflexion du 30 janvier 2018. sdj.be/wp-content/uploads/2020/11/Outil-Le-Secret-professionnel-en-danger.pdf.

Malochet, V. (2021). "La sécurité est-elle vraiment « l'affaire de tous » ? Les limites de la participation citoyenne en France dans un domaine typiquement régalien", *Participations*, n° 29(1), 41-71. doi.org/10.3917/parti.029.0041.

Mine, B., Jeuniaux, P., & Detry, I. (2022). "La radicalité verbalisée. Analyse du discours de personnes radicales à propos de leur engagement et de leur(s) expérience(s) avec les autorités" (Rapport de recherche n° 50, 206 p.). Institut National de Criminalistique et de Criminologie. incc.fgov.be/la-radicalite-verbalisee.

Moreau, C. (2018). "Comment penser la prestation préventive du droit pénal face au terrorisme de manière ajustée aux droits de l'Homme ? Réflexions à propos des articles 140sexies et 140septies du Code pénal" [Faculté de droit et de criminologie, Université catholique de Louvain]. http://hdl.handle.net/2078.1/thesis:15132.

Ragazzi, F. (2017). "Countering terrorism and radicalisation : Securitising social policy?" *Critical Social Policy*, 37(2), 163-179. doi.org/10.1177/0261018316683472.